

BRANKO CARATAN

DEUTSCHEROV TROCKI

Bilo bi zaista šteta da prevođenje jednog od velikih djela političke literature ostane gotovo nezapaženo. Izdavači se dugo nisu odvažili da našu čitalačku publiku upoznaju s Deutscherovom političkom biografijom Trockog. Ali, paradoksalno — pojava prve knjige te trilogije nije izazvala žučne komentare u javnosti.¹ Prije bi se moglo reći da je prošla gotovo nezapaženo. Prva knjiga biografije Lava Davidoviča Bronsteina-Trockog pod naslovom »Naoružani prorok« iz pera Isaaca Deutschera to nije zaslužila najmanje iz dva razloga. Prvi se sastoji u tome što je Deutscherova biografija Trockog vjerojatno jedno od najbolje napisanih djela tog žanra. Pored toga treba reći da je Deutscher autor niza knjiga koje prate razvitak revolucije u Rusiji od njenog idejnog začinjanja pa sve do najnovijeg vremena. U velikom opusu tog historičara najpoznatija su djela njegove političke biografije Staljina i Trockog. Deutscher je planirao i opsežnu monografiju o Lenjinu, ali ga je smrt 1967. godine u tome spriječila. Slagali se mi ili ne s Deutscherovim stavovima i interpretacijama, ne može mu se osporiti izvanredno poznavanje političkih zbivanja u Rusiji i ideja koje su bile tamo u središtu političke pažnje. Zato njegove monografije prelaze okvire ne samo biografija već i historijskih rasprava. U njima je vidljivo i prelamanje i izrastanje teorijskih problema revolucionarnog radničkog pokreta. Time se nije mislilo reći da se svi teorijski stavovi Deutschera mogu prihvatiti. U nekim slučajevima u pitanju je njihovo korektno teorijsko izvođenje, pa i poznavanje, a u drugima politički stav. Ali i bez obzira na te ograde Deutscherovi tekstovi vrijedni su pažnje.

I, drugo, prva knjiga trilogije o Trockom zaslužuje pažnju i zbog ličnosti o kojoj govori. Trocki je jedna od najzanimljivijih i najspornijih ličnosti ovog stoljeća. O njemu se obično više znade po onome što su drugi o njemu željeli da se sazna, nego po onome što je on stvarno značio u historiji revolucionarnog radničkog pokreta. Ovdje bi se moglo dodati da je osoba Trockog mistificirana — kako od onih koji su željeli osporiti bilo kakvu vrijednost njegova čina i izbrisati to ime iz povijesti revolucionarnog pokreta — tako i od onih koji su smatrali da je politička linija Lava Davi-

¹ Isaac Deutscher, Naoružani prorok, Biografija Lava Davidoviča Bronštejna-Trockog, Zagreb, Liber 1975.

doviča Bronsteina jedina prava među svim mnogobrojnim socijalističkim tendencijama.

U žestokom obračunu s Trockim Staljin je na kraju konstruirao takvu interpretaciju političke uloge Trockog u kojoj nije bilo ni trunke ičega pozitivnog. Ako se Trocki i spominjao u vezi s događajima u kojima je sudjelovao, onda je to bilo samo kada je trebalo istaći njegov neprijateljski, izdajnički ili pogrešan stav. Još u toku razračunavanja, dok je Trocki još bio na svim svojim partijskim i državnim funkcijama, Staljin je započeo s »prepravljanjem« historije da bi na kraju Trockog potpuno istisnuo iz povijesti ruske revolucije. U toku tzv. literarne debate 1924. godine Staljin je npr. istupio s tezom da je neposredni rukovodeći centar revolucije 1917. godine bio Vojno-revolucionarni centar Centralnog komiteta čiji je i sam bio član, a ne Vojno-revolucionarni komitet Petrogradskog sovjeta, kojem je na čelu bio Trocki. Ako se pogledaju samo zapisnici Centralnog komiteta Boljševičke partije iz tog perioda, vidi se npr. da je odluka CK predviđala da se centar koji formira CK uključi u sastav Vojno-revolucionarnog komiteta Petrogradskog sovjeta.² Prema tome, vidljivo je već tada nastojanje da se uloga Trockog u Staljinovoj interpretaciji minimalizira, a istakne sam Staljin. Kasnije se ime Trockog i ne spominje u vezi s Vojno-revolucionarnim komitetom Petrogradskog sovjeta.³ Naravno, time nismo željeli reći da taj komitet nije radio po direktivama CK niti da je uloga tog komiteta bila od veće političke važnosti od rukovodeće uloge partije u samoj revoluciji, gdje posebno istaknuto mjesto pripada Lenjinu. Uloga Trockog u tom slučaju sastojala se u neposrednom izvršavanju politike koju je partija gradila niz godina, a od toga duži period vremena bez sudjelovanja Trockog ili čak i usprkos Trockom.

Prekrajanje povijesti i lažne interpretacije uloge Trockog time su tek započele. Trocki će na kraju postati inkarnacija svih grijeha, simbol najvećeg neprijatelja partije i to ne samo u ruskoj partiji. Optužba za trockizam biti će godinama najteža optužba u čitavom komunističkom pokretu, kvintesencija svega negativnog, hereza najvišeg stupnja. Što je takva optužba mogla značiti, postaje jasnije ako se zna da je sam Staljin u Izvještaju CK podnesenom XVIII kongresu Partije 1939. godine ustvrdio da su trockisti bili strani špijuni već u prvim danima oktobarske revolucije i da su se povezivali s fašistima i inozemnom špijunažom u želji da uspostave kapitalizam u Sovjetskom Savezu.⁴ A kada su optužbe došle do takvih konstrukcija da je Trocki sudjelovao u revoluciji samo zato da bi je mogao rušiti, nije se potrebno začuditi da je Staljinov obračun s Trockim završio fizičkom likvidacijom. Nakon nekoliko pokušaja Staljinov čovjek, agent GPU, najvjerojatnije Roman Mercader ubija Trockog 20. kolovoza 1940. godine u Meksiku.⁵

² Usporedi: Protokoly Central'nogo komiteta RSDRP(b) (avgust 1917-fevral' 1918), Moskva Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury 1958, str. 104.

³ Čuveni Kratki kurs historije SKP(b) gdje se osjeća Staljinova redakcija, obrazac je takvog aranžiranja povijesti. Ali zato Kratki kurs od sviju članova Centra koji formira CK spominje samo Staljina koji u svojoj interpretaciji događaja dobija glavnu ulogu (iz Zapisnika CK to baš nije vidljivo). Kratki kurs tvrdi dalje da je Centar CK rukovodeće jezgro za Vojno-revolucionarni komitet Petrogradskog sovjeta. Historija KPSS iz 1963. godine daje već sasvim drugu sliku o oktobarskim događajima (Usporedi: Istorija Vsesojuznoj komunističeskoj partii (bol'shevikov), Kratki kurs, Moskva, OGIZ 1945, str. 197; Istorija KPSS, Moskva, Gospolit, izdat 1963 (red. B. N. Ponomarev), str 243—244).

⁴ I. Stalin, Voprosy leninizma, Moskva, OGIZ 1945, izd. 11, str. 592 i 601.

⁵ Izbor Vijesnika u srijedu u broju 2 iz 1970. godine objavio je izvode iz teksta Anne Manson o ubojstvu Trockog.

I to je bio kraj tog najvećeg heretika komunističkog pokreta. A ipak je nosilac tog negativnog mita koji je Staljin stvorio bio jedan od protagonista revolucije: predsjednik Petrogradskog sovjeta 1905. i 1917. godine, član Politbiroa Lenjinova Centralnog komiteta, prvi narodni komesar za vanjske poslove, komesar rata i predsjednik Vojno-revolucionarnog savjeta Republike, član Izvršnog komiteta Komunističke internacionale.

Na drugoj strani, na strani pristaša Trockog, djelovala je logika progonjenih. Od Trockog je bio stvaran mit po kojem je samo on jedini nastavljač revolucionarne tradicije nakon Lenjina. Taj mit je, dobrim dijelom i zbog nepoznavanja stvarnog dometa Trockog, povremeno fascinirao omladinu, koja je u želji da izbjegne fatum alternative kapitalizam ili staljinizam tražila treće rješenje.

Trockisti su isto kao i staljinisti nastojali dokazati da je njihova linija jedina lenjinistička. Suvremena marksistička misao treba se suprostaviti i mitu Trockog i Staljinovom mitu ukoliko želi da izbjegne dogmatizam trockizma i dogmatizam staljinizma. Oslobađajući Trockog od Staljinove tendenciozne interpretacije trockizma nije potrebno nekritički prihvaćati teze Trockog ili pronalaziti isprike za njegove teorijske pozicije i praktične akcije. Jer, ne treba zaboraviti da alternativa staljinizma ipak nije Trocki. On za staljinizam nije dao pravi odgovor iako je u svojoj kritici Staljina pokazao da je uočio gotovo sve pojavne forme staljinističke deformacije. Ali u svojoj kritici staljinizma Trocki se kreće po površini fenomena. On u krajnjoj liniji ne vidi ni klasnu konstelaciju koja omogućuje izrastanje Staljinova »kultu ličnosti« ni klasni povijesni odgovor na staljinizam. Trocki ih ne uočava ni onda kada se čitaocu njegovih tekstova čini da on o tome gotovo eksplicitno govori. Uostalom, Trocki izlaz iz staljinizma ne vidi u klasnoj soluciji već u skladu sa svojim dogmatizmom rješenje očekuje od internacionalnog raspleta problema ruske revolucije ili ga traži u promjenama isključivo unutar političke sfere.

Ovdje treba upozoriti da nisu daleko od istine oni koji tvrde da je Trocki postao zagovornik demokracije i protivnik birokracije tek onda kada ga je Staljin izgurao s pozicije vlasti. U žestini političkog obračuna sa Staljinom nekadašnji zagovornik birokratskih mjera počinje da otkriva potrebu demokracije. Mogli bismo se složiti s G. Lukacsom da je Trocki u pogledu odnosa prema birokraciji blizak Staljinu. Razlika je u tome što je to u početku kod Trockog bio doktrinarni stav, a kod Staljina birokracija je taktička potreba.⁶

Ne treba izgubiti iz vida i činjenicu da je u nekim pitanjima u konkurenciji Trockog i Staljina upravo ovaj drugi nudio rješenja koja su više odgovarala praktično-političkoj potrebi određenog vremena i situacije. U svom praktičnom aspektu u konfrontaciji internacionalnog dogmatizma Trockog i Staljinove dogme o socijalizmu u jednoj zemlji nije potrebno ići u teorijske osnove njihova spora. Iako koncepcija permanentne revolucije Trockog ima svoju racionalnu osnovu, njegovo inzistiranje na tezi o besperspektivnosti ruske revolucije, ako ne dođe do revolucije na zapadu, dobija konture dogmatske krutosti. Staljin, koji i principijelno teorijski nije uopće prihvatio i razumio Marxovu koncepciju proleterske revolucije kao svjetske

⁶ Vidi: Razgovori s Görgyem Lukacsom, »Kulturni radnik« br. 5 iz 1971. g., str. 119.

revolucije, proglasio je stav Trockog za nedostatak povjerenja u snagu ruske radničke klase. To, istina, nije bio korektan zaključak iz koncepcije Trockog. Ali praktično-politički stav Trockog u veoma teškoj situaciji socijalizma izoliranog u jednoj zemlji unosi mir i sumnje, a Staljinov stav djelovao je ohrabrujuće. Zato nije slučajno da je upravo taj drugi stav naišao na rezonanciju partijskih masa. I tu je Trocki izgubio bitku u konkurenciji sa Staljinom unutar partije.

I u konkurenciji protiv Staljina, kada napada iz emigracije, Trocki gubi bitku jer ne pronalazi odgovor na pitanje u čemu je bitna, radikalna, teorijska i praktična kritika staljinizma. U polemičkim spisima on se tom odgovoru tu i tamo približio, ali ga nije uspio otkriti ni on sam ni njegovi sljedbenici. Iz tog istog razloga IV Internacionala koju osnivaju 1938. godine trockisti nije uspjela da postane iole ozbiljna politička snaga u komunističkom pokretu. Većinu je osvojila samo u jednoj partiji — na nekadašnjem Cejlonu (danas Šri Lanka). Drugdje od početka pa do danas trockisti su, izuzev možda nekih zemalja Latinske Amerike, relativno beznačajne grupe. Kao i sve političke struje koje se nisu uspjele afirmirati, tonući u periferiju političkog života dobili su karakter sektaškog pokreta. Kritika trockista na politiku narodnog fronta sredinom 30-tih godina i na demokratsko otvaranje komunističkih partija za vrijeme drugog svjetskog rata dala im je, pored ostalog, pečat lijevo ekstremističkog pokreta. Takva sektaška i ekstremistička politika značila je i dalji gubitak utjecaja. Jedini izuzetak bio je studentski pokret 1968. godine koji je aktivizirao trockiste unutar nove ljevice. Međutim, i takav kratkotrajan dolazak u prvi plan imao je za posljedicu dezintegraciju pokreta. Sada djeluju dvije konkurentske trockističke internacionale, a u nekim latinskoameričkim zemljama postoje čak i dvije do tri narodne trockističke organizacije.

Trockizam kao pokret, kao i njegov osnivač, došao je na sporedan kolosijek. Krivo je ocijenio putove destaljinizacije i strategiju svjetske revolucije. Potcijenio je unutrašnju snagu komunističkog pokreta koji je uspio da pronađe pravu alternativu za staljinizam. Taj odgovor bio je začeo u sporu koji je 1948. godine izbio u međunarodnom radničkom pokretu kao početak velikog preokreta, da bi se 1950. godine naznačilo gdje treba tražiti pravo rješenje.

Međutim, to sve ne znači da političko djelo Trockog ne zavređuje pažnju. Oslobođeni svih negativnih i pozitivnih mistifikacija teorija i praksa Trockog ne mogu se zaobići u iole ozbiljnoj analizi socijalističke misli i strategije radničkog pokreta. Ako u svojoj interpretaciji Trockog Deutscher pored uvida u izvorna djela samog Lava Davidoviča, daje najbolju informaciju o Trockom, postaje jasno zašto je Deutscherova knjiga vrijedna pažnje.⁷

Prva Deutscherova knjiga o Trockom, »Naoružani prorok«, obuhvaća period od 1879. do uključivo 1921. godine. U to vrijeme Trocki je oblikovao svoje stavove o najvažnijim političkim pitanjima ne u polemičkoj opoziciji prema Staljinu, već u vlastitom traganju za revolucijom. Zato stavovi Troc-

⁷ Kod nas od sistematičnijih tekstova o Trockome i trockizmu treba upozoriti na priloge P. Vranickog (u drugoj knjizi »Historija marksizma« i uvod u izdanje odabranih dijela Trockog izdavačke kuće »Otokar Keršovani«, Rijeka u knjizi L. Trocki, Iz revolucije, Rijeka 1971. g.) i Besima Ibrahimpašića, Trockizam, »Naše teme«, br. 5 iz 1970. g. (objavljeno i u zborniku »Idejne koncepcije u radničkom pokretu«, izd. »Naše teme«, Zagreb 1970).

kog iz tog razdoblja mnogo više nego kasniji pokazuju autentičnog Trockog. Tu su posebno zanimljiva njegova gledišta o partiji, njegova koncepcija revolucije i pitanja o demokratičnosti Trockog. U sva ta tri osnovna politička problema odgovori Trockog idu, više ili manje, mimo magistralnog pravca razvitka socijalističke revolucije.

U organizacionom pitanju Trocki pokazuje interesantan razvitak. U početku 1901. godine Trocki zastupa ekstremni centralizam u partiji. Po njemu nemoguć je revolucionarni pokret ukoliko Centralni komitet nema pravo da raspusti i isključi svaku nediscipliniranu organizaciju ili člana. Takav stav Trockoga bio je dočekan primjedbama da to znači nepovjerenje u radničku klasu umjesto koje nastupa šačica vođa. I na Drugom kongresu socijaldemokratske partije Rusije 1903. godine Trocki u početku zastupa centralistički stav i tvrdi da statut partije mora izražavati »organizirano nepovjerenje rukovodstva« u članove. Ovdje moramo pripomenuti da Deutscher u ovom slučaju izjednačava stav Lenjina i Trockog. Međutim, dok je Lenjin branio princip funkcioniranja partije, koji će kasnije postati opće poznat kao demokratski centralizam, Trocki je zastupao centralizam s jakim naglaskom na kontroli odozgo. I drugo, Deutscher kao vrstan historičar upozorava da su mnogi viđeni lideri raznorodnih političkih partija i tendencija bili zastupnici centralizma. Ali Deutscher propušta da upozori da Lenjinov centralizam nije neko slučajno rješenje, već je kod Lenjina u funkciji osnovnog revolucionarnog zadatka partije. Uostalom, nerazumijevanje tog odnosa bit će u korijenu razlaza Trockog s boljševicima, razlaza koji je trajao od 1903. sve do 1917. godine.

Trocki je na tom istom II kongresu 1903. godine promijenio mišljenje. Iako je i sam bio prije zajedno s Lenjinom optuživan za »jakobinstvo«, počeo je napadati Lenjinov centralizam i upoređivao Lenjina s Robespierrom. I sam Deutscher kaže da Trocki nije vidio revolucionarni način mišljenja u Lenjinovu nepokolebljivu zastupanju vlastitog stava.⁸ Trocki nije uočavao da boljševici i menjševici već tada 1903. godine zastupaju dvije različite politike. Umjesto toga Trocki optužuje Lenjina da, kao i Robespierre nema povjerenja u ljude. Po mišljenju Trockog, Lenjinova shema organizacije vodi u termidor u kojem će partija preuzeti ulogu radničke klase, da bi dalje Centralni komitet preuzeo ulogu organizacije i na kraju jedan diktator preuzeo ulogu Centralnog komiteta. Deutscher ovdje s pravom tvrdi da Lenjin nije dao povoda za takvo zaključivanje, ali dodaje da »povijesna intuicija« Trockog upućuje na ono što će kasnije Staljin učiniti. Ovdje treba reći, za razliku od Deutschera, da »povijesna intuicija« Trockog nije pogodila bit stvari. Naime, uzroci staljinizma pogrešno se traže u organizacionim rješenjima Lenjinova tipa partije. Oni se ne mogu naći ni u optuživanju Lenjina za supstitucionalizam u kojem partija zamjenjuje klasu. Taj supstitucionalizam ne može se tražiti u Lenjinovim stavovima. On nastaje kasnije iz uzroka gotovo pretežno objektivne naravi. Toj objektivnoj tendenciji, koja se razvijala iz tegoba u kojima se našla revolucija, tek Staljin kasnije dodaje svoje subjektivne napore. Nakon revolucije, 1921. godine baš će Trocki zastupati supstitucionalizam, ali će mu se u tome suprotstaviti upravo Lenjin.⁹

⁸ Vidi: I. Deutscher, »Naoružani prorok«, str. 52.

⁹ Tu mislimo na stav Trockog u diskusiji o sindikatima, gdje je on zastupao platformu koja se prije proslavila po birokratskom nego klasnom rješenju.

Trocki je osuđujući Lenjina za novu varijantu jakobinstva upozorio na razliku koja dijeli jakobince od socijaldemokrata. Po mišljenju Trockog jakobinci su bili fantasti, a socijaldemokracija izražava »objektivnu tendenciju«. Trocki ovdje, za razliku od Lenjina, ne vidi da je i politička organizacija proletarijata sastavni element te iste objektivne tendencije koja nije na djelu ukoliko u njoj nisu ugrađeni i subjektivni naponi, između ostalih i revolucionarne organizacije. U tome se Trocki približava menjševicima.

Trocki je u Lenjinovu stavu vidio i preferiranje inteligencije na račun odricanja revolucionarnih sposobnosti radničkoj klasi. Deutscher s time u vezi upozorava da je Lenjin tezu o unošenju revolucionarne svijesti od strane inteligencije u radničku klasu preuzeo od Kautskog.¹⁰ Deutscher tu, kao i mnogi drugi, zaboravlja da je i Marxov stav o odnosu inteligencije i proletarijata u mnogo čemu sličan Lenjinovu. To bi se moglo pokazati npr. već na Marxovoj interpretaciji odnosa filozofije i proletarijata u »Prilogu kritici Hegelove filozofije prava«, u određivanju uloge buržuja — ideologa u »Manifestu Komunističke partije«,¹¹ a sve do intervencija u okviru Internacionale gdje Marx očekuje od pripadnika vladajuće klase koji se priključuju proletarijatu da u radnički pokret donesu »stvarne elemente obrazovanja«.¹²

Da se vratimo stavovima Trockog o partiji. I. Deutscher izvlači zaključak da je Trocki u organizacionom pitanju utjelovljavao nezrelost pokreta. S time se možemo složiti, ali ne i s tezom da je zato Trocki u formuliranju ciljeva revolucije bio u to isto vrijeme ispred Lenjina. Deutscher smatra da je koncepcija permanentne revolucije Trockog mnogo prije Lenjina odredila te ciljeve. Pri tome zaboravlja da je ta koncepcija u Trockog uglavnom postojala bez kontakta s pokretom, dok je na drugoj strani kod Lenjina već 1903. godine politički revolucionarni cilj bio, pored ostalog, i implicite dan u koncepciji partije, u cjelini izvedenoj iz teze o aktualnosti revolucije. Međutim, Deutscher ipak priznaje da se partija revolucije konstituirala na Lenjinovu inspiraciju — što Trocki dugo vremena ne uočava. I drugo, Deutscher upozorava da i inače Trocki nije prepoznavao osnovne političke tendencije — pa ni onda kada su mu po osnovnom usmjerenju bile bliske. Na primjer, u emigraciji u kontaktima s njemačkom socijal-demokracijom Trocki se povezuje s njenim centrom, s ljudima s kojima će se ubrzo razići po osnovnim pitanjima, a ne s radikalno lijevim krilom koje su predvodili Rosa Luxemburg i Karl Liebknecht, koji su mu po stavovima o revoluciji i partiji bili veoma bliski. Luxemburgovu će zato čak kasnije Staljin 1932. godine posmrtno optužiti za »trockizam«. I na mnogo važnijem slučaju, u sporu s Lenjinom i boljševicima, Trocki nije vidio da je upravo ta partija u Rusiji bila jedina partija revolucije, one revolucije koju je i sam želio. Trocki nije vidio da je diferencijacija na boljševike i menjševike bila izraz duboke razlike u odnosu prema revoluciji. Ne razumijevajući političku bit organizacionog pitanja, Trocki se u toj podjeli ponašao više pod utjecajem svojih svađa s Lenjinom nego što

¹⁰ Deutscher, *ibid.*, str. 58—59.

¹¹ U »Manifestu« Marx i Engels pišu da napredak industrije baca čitave dijelove vladajuće klase u proletarijat, a oni »pružaju proletarijatu masu elemenata obrazovanja«. (U engleskom izdanju iz 1888. Engels tu istu misao daje još jasnije. On govori o pružanju »svježih elemenata prosvjećivanja i napretka« i elemenata »političkog i općeg obrazovanja«). Tekst »Manifesta« govori i o priključivanju dijela buržoazije revolucionarnoj klasi kada se klasna borba približava rješenju, a posebno o prelasku na stranu proletarijata jednog dijela »buržuja-ideologa, koji su se uzdigli do teoretskog razumijevanja cjelokupnog povijesnog kretanja«. (M. E., Izabrana dela, Beograd, Kultura 1949, tom I, str. 24—25).

¹² M. E., Odabrana pisma, Zagreb 1955, str. 248—249.

je zauzimao stav na osnovi političke procjene divergentnih frakcija. Zato mu se i moglo dogoditi da je bezuspješno pokušavao igrati ulogu pomiritelja iako su suprotnosti postojale sve nepremostivije. To je i Trockome postalo pomalo jasno s izbijanjem prvog svjetskog rata, kad je morao priznati da je u Rusiji jedino Lenjinova partija ostala dosljedno internacionalistička, i da je II internacionala napustila klasnu liniju. U tome se slagao s Lenjinom, iako je njegov stav u odnosu na rascjep u Internacionali bio, što i Deutscher priznaje, nešto manje određen od Lenjinova. Po našem mišljenju takav stav Trockog je razumljiv ako se uzme u obzir da je on i u pitanju rascjepa u ruskoj socijal-demokraciji kasnio u razumijevanju političke biti organizacionog pitanja. Taj rascjep u radničkom pokretu Lenjin je uočavao već 1903. godine, a Trockom je to postalo jasno tek u periodu od 1914—1917. godine. To je uostalom kasnije i sam potvrdio, priznajući da je u sporovima o taktici i organizaciji Lenjin bio u pravu.¹³

Stavovi Trockog u organizacionom pitanju govore dosta o njegovu shvaćanju revolucije. Partiju ne smatra jednim od najvažnijih aktera prevrata. To proizlazi i iz teorije permanentne revolucije koju razvija Trocki. Ta teorija postala je gotovo zaštitni znak čitave političke doktrine Trockog.

Koncepciju permanentne revolucije Trocki je formuirao u periodu od 1904—1906. godine u djelu »Bilanse i perspektive«. Po mišljenju Deutschera Trocki je bio u tome inspiriran člancima A. L. Helfanda, ruskog Židova nastanjenog u Njemačkoj, poznatog pod pseudonimom Parvus, koji je 1904 i 1905. godine objavio seriju članaka u »Iskri«, gdje je nagovijestio mogućnost ruske socijalističke revolucije u kontekstu svjetskog kapitalističkog razvoja.

Osnovna misao teorije permanentne revolucije sastoji se u tezi da se revolucija neće moći zadržati u granicama buržoaske revolucije. Revolucija traje i dalje, ona je permanentna i prelazi u socijalističku revoluciju. U internacionalnom aspektu teorije permanentne revolucije Trocki dodaje da će se socijalistička revolucija u nerazvijenoj Rusiji moći održati samo ako dođe do revolucije na Zapadu. Seljaštvo, koje u prvoj fazi podupire revoluciju dok ona realizira i njegove ciljeve, u drugoj fazi odupire se radničkom kolektivizmu i internacionalizmu. Odatle, imajući potrebu da zamijeni klasnog saveznika koji ga napušta, proletarijat, po mišljenju Trockog, svoju političku vladavinu može održati samo uz pomoć evropske revolucije. Nacionalna revolucija kao samostalna može biti samo provizoran režim. Ona zato nužno mora biti samo karika internacionalne revolucije koja je i zbog tog razloga permanentni odnos.

Po tom internacionalnom momentu svoje teorije revolucije Trocki se najviše i razlikuje kako od Marxa i Lenjina, na jednoj strani, tako i od Staljina, na drugoj strani. Marx je na socijalnom planu revoluciju vidio kao internacionalni pothvat, kao svjetsku revoluciju — ali ne kao nužno istovremenu akciju. Lenjin je u tom pogledu u osnovnom bio na istoj poziciji. Iako je na početku očekivao revoluciju na Zapadu kao rješenje i socijalnih i političkih problema ruske revolucije, u situaciji koja nije govorila o bliskoj revoluciji u Evropi, smatrao je da se ruska revolucija može politički održati do izbijanja svjetske revolucije. Na socijalnom planu Lenjin je do kraja ostao na stajalištu da je revolucija moguća samo kao svjetska. Trocki, međutim, sma-

¹³ L. Trocki, *Permanentna revolucija*, Rijeka, »Otokar Keršovani« 1972, str. 31.

tra da je i političko održanje ruske revolucije nezamislivo bez podrške svjetske revolucije. Staljin, na drugoj strani, upravo u polemičkom obračunu s Trockim polazeći od mogućnosti političkog održanja ruske revolucije i bez podrške svjetske revolucije, došao je do zaključka o mogućnosti izgradnje socijalizma kao novog društva u jednoj zemlji. Ako je ona prva teza o mogućnosti samostalnog političkog održanja bila praktično važna i teorijski ispravna, ova druga teza o mogućnosti izgradnje novog besklasnog društva u jednoj zemlji teorijski se razilazi i s Marxom i Lenjinom, a praktično ima za posljedicu ozbiljne političke deformacije u strategiji međunarodnog radničkog pokreta.¹⁴

Trocki nije vidio nikakve političke perspektive izvan evropske revolucije. I po tom stavu je njegova koncepcija permanentne revolucije ostala poznata u javnosti. Trocki nije vjerovao da se može dogoditi da izostane revolucija na Zapadu. A ako ipak ne nastupi? Ako se to »nemoguće« po mišljenju Trockog ipak dogodi, tada će biti zadatak ruske revolucije da se npr. zarati s njemačkom buržoazijom da bi omogućila njemačkom proletarijatu da sam ostvari svoju revoluciju. Takvo rješenje Trocki je predlagao još 1906. godine. Kada se to zna, onda postaje jasno zašto je Trocki 1918. godine u diskusijama oko sklapanja Brest-Litovskog mira bio na strani zagovornika revolucionarnog rata.¹⁵ Istini za volju treba reći da Trocki nije mislio da se socijalizam može donijeti nekome na tuđim bajonetima. Revolucionarni rat socijalističke zemlje protiv strane buržoaske vlade po njegovu mišljenju može omogućiti revoluciju samo u zemlji gdje su se skoro sve pretpostavke već stekle — kao npr. u Njemačkoj. Ali tu tek počinje pravi problem. Tko će procijeniti da su negdje drugdje uvjeti za revoluciju već sazreli? Revolucionarni rat, kojeg se pod određenim uvjetima nisu odricali ni mnogi drugi boljševici, u ovom slučaju od bonapartizma dijeli samo jedan korak, jedna namjerno ili nenamjerno kriva procjena. Upravo će Staljin kasnije taj korak i učiniti, a isprika za to bit će zasnovana na receptu njegova najvećeg idejnog i političkog protivnika.

Teorija permanentne revolucije u interpretaciji Trockoga postat će njegova najveća strateška pogreška — i to ne samo zbog poraza u diskusiji oko Brestovskog mira ni zbog izgubljene političke bitke sa Staljinom u pitanju o socijalizmu u jednoj zemlji. Ta teorija u Staljinovoj interpretaciji postat će sinonim za Trockoga i trockizam. U prevodima će se zato u Marxovim tekstovima za termin permanentna revolucija tražiti drugi izrazi da se ne bi uočila zasnovanost osnovnih elemenata te teorije u klasičnom marksizmu. Ali i interpretacija Isaaca Deutschera na drugoj strani, istina s drugim predznakom, teško se može prihvatiti.

Deutscher tvrdi da je Trocki prvi izjavio da će u Rusiji revolucija iz buržoaske preći u socijalističku fazu prije nego što se to dogodi na Zapadu. Ta Deutscherova teza jednostavno nije točna. O tome su znatno prije Trockog pisali već Marx, Engels, Kautsky, Rosa Luxemburg. Marx 1863. godine očekuje inicijativu s Istoka, 1870. godine »neizbježnu socijalnu revoluciju u

¹⁴ Iz te teze Staljin će izvući zaključak da čitav svjetski revolucionarni pokret treba biti u funkciji ruske revolucije. Odatle do teze o bespogovornom rukovođenju iz jednog međunarodnog centra čitavim pokretom samo je jedan korak.

¹⁵ Vidi o tim diskusijama tekst Zapisnika CK Boljševičke partije i naš prilog »Geneza Lenjinove revolucionarne realne politike« koji su objavljeni u časopisu »Politička misao«, br. 4 iz 1975. g.

Rusiji«, 1877. godine misli da će čak Rusija izbjeći tegobama kapitalističkog sistema a ipak zavladati »svim njegovim plodovima«. Godine 1881. zajedno s Engelsom očekuje stvaranje »ruske komune«, a 1882. obojica smatraju da je Rusija prethodnica revolucionarnog pokreta u Evropi« i da će ona dati »signal« proleterskoj revoluciji na Zapadu. Karl Kautsky 1902. godine piše u »Iskri« da se revolucionarni centar premješta u Rusiju. Za Rosu Luxemburg revolucija 1905. godine, kada i piše o tome, jeste očitovanje zrelosti ruskog proletarijata.¹⁶ A da i ne govorimo o Lenjinu čija je čitava politička aktivnost bila podređena pretpostavci o aktualnosti socijalističke revolucije u Rusiji. Implicite i podjela II kongresa ruske partije 1903. godine u korijenu je nastala upravo na odnosu prema revoluciji.

Upravo iz svih tih razloga nije točna Deutscherova teza da su svi marksisti do Trockog očekivali revoluciju na Zapadu, a ne na Istoku. Istina, ta teza da je marksistički model samo revolucija na Zapadu, prilično je proširena među površnim navodnim poznavaocima Marxa i marksizma. Ali to zato nimalo ne opravdava Deutschera.

I druga izjava Isaaca Deutschera o primatu Trockog u teoriji permanentne revolucije stoji na staklenim nogama. Deutscher tvrdi da je teorija revolucije Trockog »najkorjenitija nova formulacija, ako ne i revizija, prognoze socijalističke revolucije od Marxova Komunističkog manifesta«.

Ta Deutscherova teza ne stoji jednostavno zato što se može veoma lako dovesti u pitanje autorstvo Trockog za teoriju permanentne revolucije. Poznavaoći marksizma znaju da teorija permanentne revolucije nije ideja koja se može naći u tekstovima Marxa i drugih klasika marksizma.¹⁷ Međutim, ona nije samo stara marksistička ideja — teorija permanentne revolucije zapravo i nije izvorno marksistička koncepcija. Ona je preuzeta od francuskih revolucionara iz početka prošlog vijeka.¹⁸ Francuska revolucija kretala se u valovima. Odatle ideja da će se prekinuta revolucija morati ponovo pokrenuti i na taj način ostati permanentna do konačne pobjede. Između 1830. i 1848. ta ideja širi se u revolucionarnim krugovima. Buržoazija je prekinula revoluciju iz straha od proletarijata, koji treba obnoviti revoluciju i dovesti je do kraja. Za Marxa i Engelsa francuska revolucija bila je pojam revolucije uopće. Zato je njima i bliska ideja da će proletarijat dovršiti revoluciju — pretvoriti je u trajnu sve do svoje pobjede.

Već u spisu »Prilog kritici Hegelove filozofije prava«, koji dovršava 1844. godine, Marx piše da u Francuskoj »uloga *emancipatora* prelazi redom u dramskom kretanju na različite klase francuskog naroda, dok, napokon, ne stigne do klase« koja će organizirati ljudsku egzistenciju pod pretpostavkom slobode cijelog društva.¹⁹ A u »Osamnaestom brimaireu Louisa Bonaparte« iz 1852. g. Marx upozorava da proleterske revolucije »stalno kritiziraju same sebe, neprestano se prekidaju u svom vlastitom toku, vraćaju se na ono što

¹⁶ Opširnije o tome vldi: B. Caratan, *Socijalizam i politika*, Zagreb, CAPS 1972, str. 107—112.

¹⁷ I sam Trocki priznaje da se pojam permanentne revolucije može naći već kod Marxa i njegovih suvremenika, a da je Lenjin izražavao istu ideju kada je govorio o prerastanju buržoaske revolucije u socijalističku (L. Trocki, *Permanentna revolucija*, str. 10 i 15).

¹⁸ P. Vranicki upućuje da je to stara marksistička ideja (u eseju o Trockome objavljenom u knjizi Trocki, *Iz revolucije, Rijeka, »O. Keršovani«* 1971, str. 12), a L. Basso upozorava na izvor te ideje kod protagonistu i ideologa francuske revolucije (Basso, *Izgledi evropske ljevice*, Beograd, *Komunist* 1971, str. 35—38, 48—56 i 99—101).

¹⁹ M. E., *Rani radovi*, Zagreb, *Naprijed* 1961, str. 93—94.

je prividno svršeno da bi ga iznova otpočele...²⁰ Marx naglašava da se u prvoj francuskoj revoluciji stranke konstitucionalista, žirondinaca i jakobinaca na vlasti stalno smjenjuju. »Svaka od tih stranaka naslanja se na onu koja je naprednija. Čim je revolucija dovela toliko daleko da više ne može da joj slijedi, a kamoli da joj prednjači, smjeliji saveznik koji stoji iza nje gura je u stranu i šalje na giljotinu. Revolucija se tako kreće po uzlaznoj liniji.«²¹ U »Svetoj porodici« 1844. godine Marx prvi put spominje izraz permanentna revolucija²² i piše da životna povijest francuske revolucije iz 1789. nije još završena s godinom 1830-om...²³ A u »Klasnim borbama u Francuskoj«, spisu iz 1850. godine, Marx uzvikuje: »Revolucija je mrtva! Živjela revolucija!« i objašnjava svoju predodžbu revolucionarnog socijalizma: »Taj socijalizam« — kaže Marx — »jeste objava *permanentne revolucije, klasna diktatura* proletarijata kao nužan prelazni stupanj ka *ukidanju klasnih razlika uopće*...«²⁴ U »Adresi Centralnog komiteta upućenoj Savezu komunista« ožujka 1850. godine Marx i Engels pišu da »buržuji žele što je moguće prije dovršiti revoluciju« i da se zato zadaci komunista »sastoje u tome da učini-mo revoluciju *permanentnom*« do onog vremena kada će proletarijat osvojiti političku i ekonomsku vlast u svim vladajućim zemljama svijeta. Upravo zato inzistira se na političkoj samostalnosti proletarijata i radi na reorganizaciji i obnovi Saveza komunista. A »njihova bojna parola treba glasiti« — kako završavaju Marx i Engels tekst Adrese — »Permanentna revolucija.«²⁵ U travnju 1850. godine Marx i Engels sudjeluju u ime Saveza komunista u osnivanju Svjetskog društva komunista — revolucionara. A u članu 1. Statuta tog tajnog društva, čiji su potpisnici bili između ostalih i Marx i Engels, stoji da je cilj društva »svrgavanje svih privilegiranih klasa, potčinjavanje tih klasa diktaturi proletarijata podupiranjem permanentne revolucije sve do ostvarenja komunizma...«²⁶ U članku »Marx i Nove Rajnske novine« Engels će mnogo godina kasnije, 1884. godine napisati da su on i Marx nesvjesno oponašali Jeana-Paula Marata, jednog od lidera revolucionarne sitne buržoazije iz vremena Velike francuske revolucije, jer je i on — kako kaže Engels — »kao i mi, smatrao da revolucija nije okončana, već da je permanentna.«²⁷

Dakle, ideja permanentne revolucije nastala je, kao što se vidi, u vrijeme kada je unutar građanske revolucije počela da se izdvaja samostalna borba proletarijata. Kako se takva ista situacija u Rusiji ponovila približno sto godina nakon revolucionarnih događaja u Francuskoj, nije slučajno da i ideja permanentne revolucije postaje ponovo aktualna. Tu mislimo na izvornu ideju, a ne na »internacionalni« dodatak koji je konstrukcija Trockog. Zato nije slučajno da se i Lenjin već 1905. godine izjašnjava za prelazak od buržoaske ka socijalističkoj revoluciji. On sasvim određeno kaže: »Mi smo za neprekidnu revoluciju.«²⁸ A 1917. godine u čuvenim Aprilskim tezama, koje

²⁰ M. E., Izabrana dela, Beograd, Kultura 1949, tom I, str. 227.

²¹ Ibid., str. 244.

²² Tamo Marx govori o Napoleonu koji »izvede terorizam time što namesto permanentne revolucije stavi permanentni rat«. (M. E., Dela, Beograd, Prosveta 1968, tom 5, str. 108).

²³ Ibid., str. 109.

²⁴ M. E., Izabrana dela, Beograd, Kultura 1949, tom I, str. 143 i 200—201.

²⁵ Ibid., str. 91—92 i 97.

²⁶ M. E., Sočinenija, Moskva 1956, tom 7, str. 551.

²⁷ M. E., Izabrana djela, Zagreb, Kultura 1950, tom 2, str. 310.

²⁸ Lenin, Sočinenija, Moskva, 4 izd., tom 9, str. 213 (vidi i str. 214).

su bile generalni strateški plan za Oktobar, Lenjin određuje osobitost tekućeg momenta u Rusiji kao prelaz od buržoaske na socijalističku revoluciju.²⁹

Lenjin je, doduše, 1914. godine okarakterizirao koncepciju Trockog o permanentnoj revoluciji kao »besmisleno lijevu« tezu.³⁰ To je samo na prvi pogled kontradiktorno. Trocki je, naime, tu tezu zastupao i onda, za razliku od Lenjina, kada je ona bila samo intelektualna konstrukcija bez oslonca na mogućnost realizacije u stvarnoj političkoj borbi. Zato je ta koncepcija i u svom osnovnom izvornom obliku u takvim situacijama Lenjinu izgledala besmisleno lijeva.

Dakle, da zaključimo. Koncepcija permanentne revolucije nije izvorno, kao što misli Deutscher, ideja Trockog. Trockom pripada autorstvo samo za dogmatiziranu konstrukciju konzekvencija koje je izvodio iz te teorije. Te konzekvencije je Trocki branio i obrazlagao čitav život. Međutim, osnovna ideja permanentne revolucije ne uključuje neminovno upravo takve konzekvencije. Shvaćanje da je revolucija politički neodrživa bez više-manje gotovo simultanog ustanka cijele Evrope opterećivat će politiku Trockog počev od veoma ranog, predrevolucionarnog vremena, pa u diskusijama oko Brestovskog mira, i sve do spora sa Staljinom o socijalizmu u jednoj zemlji. Trocki jednostavno kruto shvaćajući ideju svjetske revolucije nije vidio da je tu riječ o epohi revolucionarnih prevrata. Tu osnovnu pogrešku Trockoga ne želi priznati ni Deutscher. Zato on i čitavu epizodu o Brest-Litovskom miru tendenciozno interpretira opravdavajući Trockoga za sve što je u tom slučaju radio. Po Deutscheru, na primjer, odluka Centralnog komiteta, da je Trocki dužan potpisati mir u slučaju njemačkog ultimatum a da do tada treba odugovlačiti pregovore, uopće ne postoji. Po Deutscherovoj interpretaciji to je bio samo privatni dogovor Trockog s Lenjinom.³¹ Ili, drugi slučaj. Deutscher želi pošto-poto opravdati politiku revolucionarnog rata koju je zastupao Trocki. Iz činjenice da je krajem 1918. godine brestovski ugovor bio poništen, izvlači zaključak da bi Sovjetska Rusija dobila rat s Njemačkom i skoro godinu dana ranije, kada je odnos snaga bio potpuno drugačiji. Vrhunac predstavlja zajednička tvrdnja Trockog i Deutschera da je ruska revolucija preuranjena zato što u proljeće 1918. nije mogla pomoći ukrajinske radnike jer nije bila u stanju da se suprotstavi njemačkoj armiji.³² U toj tezi se ekstremno lijevi stav Trockoga — ili svjetska pobjeda revolucije ili ništa — neobično približava stavu menjševika i čitave evropske socijal-demokracije da je Rusija nezrela za socijalističku revoluciju.

Pored problema revolucije još jedna tema zaslužuje pažnju. To je odnos Trockog prema državi i birokraciji. Ta tema zaslužuje pažnju tim više što se često mogu sresti teze da je Trocki jedan od najjemenitijih protagonista otpora staljinističkom birokratiziranju. Čini nam se da je ipak bliže istini da je Trocki došao u sukob s birokratizmom tek onda kada je birokracija počela neposredno njega ugrožavati unutarpartijskim borbama. A tada spoznati

²⁹ »Osobitost tekućeg momenta u Rusiji sastoji se u prelasku od prve etape revolucije, koja je dala vlast buržoaziji zbog nedostatka svjesnosti i organiziranosti proletarijata, ka drugoj etapi, koja treba dati vlast u ruke proletarijatu i siromašnim slojevima seljaštva«. (Lenin, Sočinenija, M., 4 izd., tom 24, str. 4).

³⁰ Lenjin, O narušavanju jedinstva koje se prikriva vikom o jedinstvu, Sočinenija, M., 5 izd., tom 25, str. 205.

³¹ Usporedi: Deutscher, Naoružani prorok, str. 220—221 i Zapisnici CK Boljševičke partije iz tog vremena (»Politička misao«, br. 4 iz 1975, str. 115—116) i komentar uz te dokumente (ibid., str. 101—102).

³² Vidi: Deutscher, ibid., str. 233.

Zaokret je kod Trockog nastupio 1924. godine, a u periodu koji je tome prethodio Trocki je prije bio zagovornik birokratizma nego njegov kritičar. Zato je u pravu Georg Lukacs kada je tvrdio da se Trocki i Staljin razlikuju u pitanju birokratizma samo u tome što je kod prvoga on dio njegove opće političke koncepcije, a kod drugog je izraz taktičke potrebe.³³

O tome nam svjedoče i Deutscherove opservacije. On kaže da se Trocki približava ideji monolitne države, i da je glorificirao »supstitucionalizam« u kojem će partija zamijeniti radničku klasu u njenoj povijesnoj ulozi. Trocki je dosljedno tome i nosilac ideje o potrebi militarizacije rada čak i nakon prestanka perioda ratnog komunizma, a ta ideja po njemu uključuje i prinudni rad, i disciplinske mjere sve do slanja dezertera rada u kaznene bataljone i koncentracione logore. U diskusiji o sindikatima 1920—1921. godine, Trocki predlaže uvođenje birokratskog rukovođenja svim sindikatima i privredom u cjelini, zbog čega ga čak Staljin, imajući to u vidu, tri godine kasnije naziva »patrijarhom birokrata«.³⁴ U raspravama Trocki zagovara birokraciju radi efikasnosti poslovanja i brani potrebu čak i određenih privilegija za birokraciju.

Deutscher to sve priznaje i dodaje da je Staljin kasnije preuzeo ideje Trockog o ulozi države i birokracije, o sindikatima koji imaju proizvodnu funkciju umjesto zaštitne, o socijalističkom takmičenju kao mjeri stimulacije, o prisilnom radu. »Nije bilo tako reći ni jedne jedine daščice u Trockijevu programu iz 1920—1921 — kaže Deutscher — kojom se Staljin nije poslužio za vrijeme industrijske revolucije 30-ih godina«.³⁵ Staljin je te ideje jednostavno uveo u masovnu primjenu — naravno bez spominjanja autora ideja. Zato Deutscher priznaje da je administrator u Trockome prevladavao nad teoretičarom. Uostalom, to je i Lenjinov zaključak iz njegova političkog testamenta. Iako priznaje da je Trocki najsposobniji čovjek u Centralnom komitetu, Lenjin upozorava na njegovu beskonačnu samouvjerenost i beskrajno zanošenje »čisto administrativnom stranom posla«.³⁶ Sklonost administriranju u Lenjina je očito eufemizam za oznaku birokratskih sklonosti.

Deutscher je, čini nam se, u interpretaciji stavova Trockog u ovom pitanju i pored svega isuviše sklon da brani Trockog.

Deutscher daje nekorektan, površan i vrlo skraćeni prikaz diskusije o sindikatima. Doduše ne taji da stavovi Trockog implicitno priznaju monolitnu državu. Nama se čini da je tada kod Trockog zapravo explicite bila prisutna ideja države kao osnove etatističkog sistema. U svojoj monografiji o Staljinu Deutscher je, usput rečeno, bio mnogo kritičniji u ovom pitanju prema Trockome, nego u monografiji o Trockome.³⁷ Međutim, ovdje je zato poprilično kritičan prema Lenjinu i po Deutscheru pored Trockog u ovim pitanjima i Lenjin bio inspirator Staljina. A upravo je u raspravama 1920—1921. godine Lenjin upozorio Trockoga da ne vidi da je sovjetska država

³³ Vidi bilj. 6.

³⁴ Stalin, Sočinenija, Moskva 1947, tom 6, str. 29.

³⁵ Deutscher, ibid., str. 303.

³⁶ Lenjin, Pismo kongresu, Sočinenija, Moskva 1957, 4 izd., tom 36, str. 544.

³⁷ Tamo Deutscher piše da je Trocki na Desetom kongresu partije 1921. g. reprezentirao »ekstrem birokratskog centralizma« i da je u debati o sindikatima tako »iznevjerio sebe u zagovaranju birokratskih zahtjeva da je šokirao čak najčvršće biokrate i izvrgnuo se znatnoj nepopularnosti«. (Deutscher, Stalin, London, Oxford University Press 1961, str. 223 i 227).

radnička država s birokratskim deformacijama i da je zato potrebno da sindikati i dalje imaju zaštitnu funkciju, da štite radnike i od birokratizirane radničke države.³⁸ To Deutscher ne spominje. On to ne spominje vjerojatno i zato što ne uočava u čemu je poanta pitanja o demokraciji, državi i birokraciji u socijalizmu. Deutscher smatra npr. da je osnova deformacija u sovjetskom društvu u jednopartijnosti sistema što dovodi do poistovjećivanja države i partije. Međutim, i to i jednopartijnost sistema samo su posljedice, a ne uzroci. Pravi odgovor krije se u situaciji i poziciji radničke klase koji su uzrok hipertrofirane aktivnosti i uloge avangarde i države.

Dakle, naš zaključak bi bio da je Deutscher i u ovoj temi o birokratizmu i demokratizmu dijelom isuviše sklon apologetici Trockog a dijelom opet ponavljanju nekih njegovih površnih ocjena. Pozicija Trockog onda kada je još bio kreator politike, »naoružani prorok« mogla bi se nasuprot tome označiti preciznije terminom socijalistički etatizam. Ovdje nije potrebno dalje upozoravati kakve konzekvencije takva politika može imati. To je jednim dijelom učinio i sam Deutscher. Ali je zato potrebno upozoriti da u tome Trocki pokazuje sličnost sa Staljinom, posebno sa Staljinom iz kasnijeg perioda.³⁹ U tome ništa ne mijenja stvari činjenica da je etatizam Trockoga bio dio njegove strateške koncepcije, dok je u Staljina proizišao iz potrebe dnevno-političke taktike, kao što tu ocjenu ne mijenja ni činjenica da je Staljin u diskusijama 1920—1921. branio Lenjinove stavove, ni činjenica da je Trocki kasnije postao jedan od najžešćih kritičara sistema zasnovanog na birokratskom aparatu svemoćne države. Ali i tada kritika Trockog nije dospjela do bitne klasne poante problema. Bez lažne skromnosti treba reći da su kritiku staljinizma do te razine podigli tek jugoslavenski komunisti 1950. godine, kada je odgovor za otuđenje radničke klase ponovo pronađen u samoslobođenju i samoupravljanju te iste klase.

Ovdje bi se moglo postaviti pitanje u čemu je osnovni uzrok nedosljednosti i nedostatnosti teorijskih stavova Trockog. Čini nam se da bi se odgovor na to pitanje mogao tražiti prije svega u odvojenosti njegovih teorijskih analiza od političke akcije. U nizu važnih pitanja postoji odvojen tok teorijskih zamisli i političke akcije. Trocki u teorijskim razmišljanjima naprosto ignorira stvarnost, ne povezuje opću teoriju i ruske specifičnosti. Njegova teorija ne izrasta organski iz problema revolucionarnog pokreta i zato i ne može da utječe na njega. Teorija u Trockog je često intelektualna konstrukcija, a revolucionarna praksa je za njega zasebna djelatnost.⁴⁰ To je, čini nam se, bio uzrok da je i pored nesumnjive teorijske sposobnosti i nesporno značajnog revolucionarnog angažmana, Trocki i u jednoj i u drugoj djelatnosti

³⁸ Vidi: Lenin, Sočinenija, M., izd., tom 32, str. 6—7 i 78—79.

³⁹ Zanimljivo je da Trocki 1926. godine čak dovodi u pitanje uništenje klasa i države u Sovjetskom Savezu kao socijalističkoj zemlji jer je potrebna armija za obranu od vanjskih neprijatelja. Staljin je tada ismijavao tvrdnju Trockog da je zbog potrebe armije nužna država i dokazivao mu je da je država proizišla iz unutarnjeg klasnog raslojavanja i da su besklasna društva također imala vojsku. Kasnije će Staljin upravo pozivajući se na »kapitalističko zaokruženje« tvrditi da armija traži državu i da zato ne vrijedi »Engelsova formula« o odumiranju države. (Usporedi: Stalin, Sočinenija, M., tom 9., str. 129—130).

⁴⁰ Deutscher ne vidi da Trocki iznosi svoje ideje često bez veze sa situacijom. Na primjer Trocki predlaže iste mjere koje će Lenjin ponoviti u svojoj Novoj ekonomskoj politici, ali Trocki te mjere predlaže u vrijeme dok građanski rat bjesni. Zato su one tada bile neprihvatljive, a bit će realizirane onda kada se izide iz građanskog rata — ali tada će to biti provedeno na Lenjinov prijedlog. Međutim, Deutschera zanima samo autorstvo ideje i zato po njemu izlazi da su skoro svi Lenjinovi politički potezi bili već prije zamišljeni kod Trockog samo što to, eto, nije nailazilo na rezonanciju u praktičnoj politici partije. (Usporedi: Deutscher, Naoružani prorok, str. 293—295).

sklon kolebanju, improvizacijama, pogrešnim tezama kojim se i sam odricao, kategoričnim nedovoljno promišljenim zaključcima. Odatle proizlaze i neelastičnost i tvrdoća u formuliranju osnovnih teza političke strategije Trockog. Teze, koje se ne suočavaju sa stvarnošću, što bi im dalo životnu snagu, ostaju zato u Trockog često radikalni, do krajnosti pravolinijski izvedeni projekti. U praksi je tu slabost Trocki kompenzirao revolucionarnim romantizmom. Njega je revolucija inspirirala, ali i on je bio njen romantični inspirator. Zato je u pravilu Trocki pokazivao svoju snagu akcije u momentima revolucionarne plime, a gubio bi se onda kada bi pokret zapadao u krize. Ta ocjena koju je Staljin dao 1924. a s čime se i Deutscher slaže, jedna je od karakteristika političke aktivnosti Trockog.⁴¹

Da zaključimo, Trocki je zatajio u nekoliko važnih strategijskih pitanja: u koncepciji revolucije, u organizacionom pitanju i na problemu odnosa klase i političke superstrukture. Ne osporavajući mu značajan prilog koji je dao revolucionarnom pokretu, treba reći da mu nedovoljna teorijska promišljenost nije omogućila da trockizam postane alternativa staljinizmu. Zato ni staljinizam ni trockizam nisu postali nasljednici i nastavljači lenjinizma.

Deutscherova monografija može pomoći da se upozna Trockog.⁴² Ali treba upozoriti da Deutscher nije nepristran. On je i previše sklon apologetici svih bitnih stavova Lava Davidoviča Bronsteina. Ta apologija imanentno je prisutna u tekstu čak i onda kada Deutscher na prvi pogled nemilosrdno kritički razgoličuje greške Trockog.

Ono što je posebno vrijedno u Deutscherovoj interpretaciji Trockog jeste rekonstrukcija procesa intelektualnog formuliranja teza Lava Davidoviča. To Deutscher radi u stilu Trockog — neovisno i odvojeno prezentira teorijske stavove i političke akcije. Trocki je očito utjecao na autora monografije. Iz Deutschera proviruje Trocki. Ali i bez obzira na to Trocki i u Deutscherovoj verziji omogućuje danas demitologizaciju — rušenje oba mita o Trockom — i onog negativnog i onog pozitivnog.

⁴¹ Usporedi: Stalin, *Sočinenija*, M., tom 6, str. 324—331; Deutscher, *ibid.*, str. 107.

⁴² Na ovom mjestu trebalo bi pohvaliti izdavača zato što je nakon dugog čekanja naša publika došla u mogućnost da na našem jeziku može čitati izvrsnu Deutscherovu knjigu. Ali urednicima našeg izdanja Deutschera treba ipak prigovoriti da je umjesto izbačenog Deutscherova predgovora predgovor knjige u izdanju Libera više nego blijed. Osim toga na adresu urednika treba reći da je terminologija neujednačena i neuobičajena. Negdje piše u knjizi Lenin, Europa, a na drugom mjestu Lenjin, Evropa. Nacionalni kongres proizvođača ne može se tek tako prekrstiti u »narodni«, a grupa decista u »decemiste« ili komitet u »odbor«. Engleski tekst je očito trebalo sravniti s izvornom ruskom terminologijom. Tada bi se vidjelo da iako engleska riječ *balance* omogućava prevod »ravnoteža« da je tu zapravo riječ o bilanci (ruski »itogy«) — to više što se jedno od najvažnijih djela Trockoga u nas uobičajeno prevodi kao »Bilance (ev. dostignuća) i perspektive« — a ne kao »Ravnoteža i perspektive«. Slična stvar dogodila se i s prevođenjem naslova najpoznatijeg rada Eduarda Bernsteina. Pored toga, treba reći da postoji dobar običaj da se kod prevođenja naslova knjiga u bilješkama ispod teksta čitalac upućuje na naš prevod citirane knjige, a ne na strana često veoma stara i nedostupna izdanja. I to se u ovom slučaju nije poštovalo.